

ПРАВО, СВОБОДА, СПРАВЕДЛИВІСТЬ – СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Поняття права як рівної міри свободи людей містить і розуміння справедливості. А це, у свою чергу, вказує на проблематику співвідношення понять "право" і "закон".

До контексту розуміння права і закону входить поняття справедливості. Так, право, за визначенням, справедливе, а справедливість — його невід'ємна, внутрішня якість. Саме тому завжди постає питання про справедливість або несправедливість закону чи нормативного акта, їх відповідність або невідповідність праву.

Право — це носій справедливості в соціальному середовищі. Справедливість відповідає своєму змістові, позаяк відбиває загальну справедливість, сутність правового принципу загальної рівності та свобод громадян. Небажання сприймати цю закономірність завжди призводить до неправ, тобто переваг одних громадян над іншими.

Дослідження цієї проблеми можна почати, приміром, з визначення права, даного В.С. Нерсесянцем. Право — це нормативна форма вираження свободи посередництвом принципу формальної рівності людей в суспільних відносинах [1, с. 20]. Такі поняття як "рівність", "свобода", "справедливість" лежать в основі, становлять структуру природного права. Теоретичне вирішення питання щодо людської свободи дуже складне, оскільки воно передбачає визначення співвідношення особистого і суспільного, індивідуального і загального, частини і цілого. Антиподами до поняття свобода є поняття "несвобода" і "необхідність".

Свобода як філософська категорія завжди передбачає можливість вибору прийняття рішення, не пов'язаного із зовнішніми перешкодами, особливо тими, які відходять від інститутів державної влади. Значення свободи полягає не в тому, що вона надає можливість жити без турбот, а в тому, що вона передбачає розвиток можливостей окремої людини, її вдосконалення [2, с. 288].

Бородін Іван Лук'янович — кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності ОВС Херсонського юридичного інституту НУВС, полковник міліції.

Примітка. Розрізняючи значення слова "свобода", Ш. Монтеск'є в праці "Про дух законів" писав: "Немає слова, що мало б стільки різноманітних значень та справляло б настільки різне враження на уми як слово "свобода". Одні називають свободою легку можливість скидати того, кого наділили тиранічною владою; інші — право обирати того, кому вони повинні користися; треті — право носити зброю і чинити насилля; четверті бачать у привілеї перебувати під орудою людини своєї національності або підкорятися своїм власним законом".

Сказане передбачає вихід на проблеми свободи та справедливості, свободи і рівності, а також призначення свободи політичної, врегулювання її з боку держави.

Право як форма суспільних відносин, побудованих на принципах юридичної рівності, не передбачає різниці між суб'єктами, воно лише формалізує, впорядковує ці відносини на засадах єдиного підходу. Принцип юридичної рівності різних суб'єктів правовідносин має на увазі, що набуті ними реальні права будуть нерівними, але завдяки нормам права набуває різниці правовий порядок у вигляді рівності та нерівності. Визнання різних індивідуумів формально рівними — це визнання їхньої рівної правоздатності набутих тих або інших прав на відповідні блага, конкретні об'єкти тощо, однак це не означає рівності вже набутих конкретних прав на індивідуально-конкретні речі, блага тощо. Формальне право — це лише правоздатність, абстрактна, вільна можливість набути відповідно до загального масштабу і рівною мірою правової регуляції — своє, індивідуально-визначене право на даний об'єкт [1, с. 20].

Принципи формальної рівності, покладено в основу розуміння права як форми загальновідомих відносин. Специфіка правових формальностей зумовлюється тим, що право виступає формою суспільних відносин незалежних суб'єктів, які підпорядковують свою поведінку нормі права. Незалежність цих суб'єктів і одночасна їхня підпорядкованість єдиній формі визначають форму вираження свободи. Неправова свобода, без загального масштабу та єдиної міри, свобода без рівності — це свавілля, тиранія, насилля; рівність без свободи — рабство та приниження людей [3, с. 12].

Основоположне значення свободи для людини визначає також місце і роль права в суспільстві, на території держави. Процес звільнення громадян від особистої залежності — це передусім процес у розвитку правової системи держави. Історія розвитку свободи і права являє собою процес розвитку громадян як формально рівних суб'єктів.

За допомогою правового механізму — формально-правової рівності — спочатку невідільна спільнота громадян перетворюється на вільних індивідуумів. Правова рівність робить свободу можливою у вигляді правопорядку.

Вчені активно займалися аналізом цієї проблеми. Привертають, зокрема, увагу в цьому напрямі зусилля А. Токвіля. Він виявив таку закономірність: рівність без свободи нестерпна, свобода без рівності неможлива. Одночасно не можна стверджувати, що чим "більше свободи, тим більше рівності". В суспільному розвитку рівність і свобода скоріше суперечать одна одній: рівність веде до нейтралізації влади, демократія розширює свою владу самим фактом свого існування. Необхідним засобом ліквідації несправедливості А. Токвіль вважав розширення індивідуальних свобод та утвердження демократичного політичного режиму. Цей висновок у науковому обігу називають "ефектом Токвіля".

На протиставлення права і свободи, право визначається як веління влади, що через систему законодавства часто має насильницький характер. Якщо йдеться дійсно про свободу, а не про привілеї, свавілля, деспотизм, то вона просто неможлива без принципів і норм рівності, без загального правила, єдиного масштабу і правової міри свободи, тобто без права. Свобода не лише не протилежна рівності (саме — правовій рівності), але, навпаки, вона виражена лише за допомогою рівності і втілена у цій рівності. Свобода та рівність необхідні і взаємно передбачають одна одну [1, с. 26]. Йдеться не лише про рівну міру для окремого індивіда. Це стосується і таких важливих сфер життєдіяльності суспільства, як економіка, виробництво, відносини власності. Сама можливість свободи, права, рівності людей у сфері економічного життя людей в суспільстві, пов'язана з визнанням правоздатності особи у відносинах влади.

Право передбачає наявність влади. С.С. Алексєєв у співвідношенні влада-право пропонує розрізнити владу немінучу і владу як антипод права [4, с. 64]. Перша застосовується для впорядкування суспільних відносин, що вже склалися; впорядкування свободи, не дати їй перетворитися на насилля. Державна влада через нормативні акти повинна надавати юридичним приписам загальнообов'язкової нормативності. Ця ж державна влада повинна забезпечити необхідними повноваженнями і засобами впливу правоохоронні органи з обов'язковими гарантіями правових приписів.

Часто трапляється так, що люди, яким надано право забезпечення реалізації закону, представники влади самі відкрито або потай порушують ці закони.

Тут основною перепорою в обмеженні влади є саме право, здатне звести владу до необхідних параметрів, обмеживши небезпечні прояви. Для умиротворення влади вже сам процес реального втілення в життя принципу розподілу влади і Конституція є значними чинниками.

Розподіл влад — це така організація держави, коли законодавча, виконавча і судова влади взаємоурівнюють та стимулюють одна одну, перекриваючи у такий спосіб можливість невинуватої концентрації владних повноважень одній з них, а іноді і державного насилля.

Конституція самим своїм існуванням визначає закріплення в законі вищої юридичної сили, яка не може бути змінена з використанням звичайної для закону процедури. Конституція — це затвердження принципів і структури влади, що передбачає її демократизм та підпорядкування основам громадянського суспільства. Якщо влада здатна оперативно реагувати на суспільні інтереси, тоді й право може розкрити свій потенціал і ставитися на одну площину із владою і, отже, може перетворюватися на правову систему держави.

Стан громадянського суспільства створює насамперед взаємні права і обов'язки людини. Держава поширює свою владу на громадянина і вимагає від нього виконання визначених дій. У свою чергу громадянин може претендувати на захист прав і законних інтересів

з боку держави. Концепцію співвідношення прав людини і громадянина можна назвати складовою частиною природного права. Суть його полягає в тому, що природні права ставляться над позитивним правом і розглядаються як критерій в оцінці його змісту. Природні права належать особистості безпосередньо. При цьому роль держави зводиться до забезпечення умов їх реалізації.

Права і свободи, встановлені державою, покликані забезпечити передусім участь особистості у державному житті шляхом надання юридичних можливостей. Аналіз розмежування цих прав і свобод із врахуванням практики їх застосування дозволяє дійти висновку про характер співвідношення суспільства і держави та природи політичного режиму в даній державі.

Права і свободи визначають зміст державної діяльності. І якщо в Конституції держави права і свободи громадян визначаються як найважливіші блага — це ознаки правової держави.

Сучасна концепція правової держави значною мірою орієнтується на міркування німецького філософа другої половини XVIII — початку XIX століття І. Канта, який писав: право, що йому підпорядковуються суспільне життя, має виходити з моральної природи людини і ґрунтуватися на людському розумі і волі. Особистість, за Кантом, є самоціллю і її не можна розглядати як засіб для досягнення яких-небудь благ або так званих загальних інтересів. Держава — це об'єднання великої кількості людей, підкорених праву. Призначення держави — реалізація права. Відповідно до концепції Канта, за своєю природою індивід може робити все, що не заборонено законом, і така поведінка буде правомірною.

Правова держава повинна зняти протилежність між правом і державою, діючи на підставі принципів і норм права. До них відносяться принцип народного суверенітету, який означає, що єдиним джерелом державної влади є народ. Правова держава, отже, є суверенною по суті, а не лише за формальним визначенням.

Принцип верховенства закону, який збігається з принципом верховенства права, означає, що правова держава здійснює прийняття правових актів. Принцип розподілу влад слугує гарантом стабільного функціонування органів державної влади. Правова культура є вищим духовним показником наявності правової держави.

Однак, лише проголошення прав і свобод недостатньо — необхідно забезпечити їх реалізацію. З огляду на це, розрізняють абсолютні (безумовні) і відносні права і свободи [5, с. 33]. Абсолютними вважаються ті, реалізація яких залежить лише від волевиявлення громадян. Права і свободи, реалізація яких залежить не тільки від волевиявлення громадян, а й від наявності фактичних можливостей для їх здійснення, належать до відносних. До них слід віднести ті, реалізація яких потребує акта державного управління.

В.Є. Чиркін, приміром, гарантії прав і свобод поділяє на економічні (соціально-економічні), політичні і юридичні. Він вважає, що юри-

дичні гарантії пов'язані зі способами здійснення основних прав, з допомогою держави у їхній реалізації [6, с. 60].

А.В.С. Нерсесянц стверджує, що юридичні гарантії — це система взаємопов'язаних форм та засобів (нормативних, інституційних і процесуальних), що забезпечують необхідне визнання, захист і реалізацію визначених прав і свобод відповідних їм обов'язків [7, с. 60].

Пріоритетним видом юридичних гарантії є нормативно-правові гарантії, що являють собою систему норм з реалізації прав і свобод людини і громадянина: норми-принципи, юридична відповідальність, юридичні обов'язки, процесуальні норми. До нормативно-правових гарантії Конституції належить також конституційна відповідальність і юридичні обов'язки, передбачені основним законом держави [8, т. 1, с. 554].

Іншим видом нормативних гарантії є норми-приписи, а саме ті, які забезпечують права і свободи людини і громадянина, тобто рівність, необмеженість конституційних прав людини, презумпція невинуватості, принцип недопущення зворотної дії закону, крім випадків, коли він поліпшує правове становище громадян.

Окремим видом юридичних гарантії є організаційно-правові гарантії соціальних прав і свобод людини і громадянина: організація діяльності державних органів і громадських організацій щодо забезпечення реалізації та охорони прав і свобод громадян. Проблеми організаційно-правових гарантії прав і свобод недостатньо досліджені в юридичній літературі. З цього приводу П.Є. Недбайло, зокрема, зазначав, що застосування правових норм полягає в активних діях щодо організації їх здійснення у правовідносинах та застосуванні їх до конкретних фактів [9, с. 129]. Організаційну діяльність органів держави, спрямовану на реалізацію вимог юридичних норм, можна назвати складовою частиною юридичних гарантії прав і свобод громадян.

Підсумовуючи сказане, слід зауважити, що проблеми співвідношення понять "право", "свобода", "справедливість" необхідно дослідити у співвідношенні проблем громадянського суспільства і політичної влади держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Нерсесянц В.С. Философия права. — М., 1997.
2. Монтескье Ш. Избранные произведения. — М., 1995.
3. Мадисон В. Права и власть: человек в правовом поле [к методологическим проблемам философии частного права] // Право України. — 1999. — № 11.
4. Алексеев С.С. Философия права. — М., 1998.
5. Бахрах Д.Н. Административное право. — М., 1996.
6. Чиркин В.Е. Основы Конституционного права. — М.
7. Нерсесянц В.С. Система юридических прав и свобод граждан: Социалистическое правовое государство. Конституция и пути реализации. — М.
8. Юридичний вісник: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відпов. ред.) та ін. — К.: Укр. енцикл., 1998.
9. Недбайло П.Е. Применение советских правовых норм. — М., 1960.